
Bosna (ni)je poput Jugoslavije: struktura frustracija i dinamika samoodređenja u multinacionalnim državama

---

KARLO BASTA

Memorial University of Newfoundland

Sažetak

Ovaj članak nudi nekoliko hipoteza u pravcu potpunijeg razumijevanja održivog unutarnjeg samoodređenja (političke autonomije) u višenacionalnim državama. Njegovu jezgru čini argument da su političke frustracije najvećeg nacionalnog kolektiva ključni element u razumijevanju mogućnosti akomodacije zahtjeva za unutarnjim samoodređenjem. Tamo gdje su većinske frustracije jako izražene i direktno vezane uz zahtjeve za samoodređenjem manjinskih nacionalnih zajednica, takvo samoodređenje će biti konstantan izvor destabilizirajućih političkih tenzija. Drugi dio članka upućuje na zaključak da čak u takvim nepovoljnim okolnostima postoje kombinacije idejnih i organizacijskih faktora koji mogu ublažiti frustracije pripadnika većinskih zajednica. Slučajevi socijalističke Jugoslavije i poslijeratne Bosne i Hercegovine ilustriraju ovu hipotezu i služe kao temelj preliminarnim zaključcima za budući istraživački rad u ovom pravcu.

Ključne riječi: samoodređenje, politička autonomija, višenacionalne države, Jugoslavija, Bosna i Hercegovina

Politička nezavisnost nije jedini put ka samoodređenju za nacionalne kolektivite koji su nezadovoljni svojim statusom unutar multinacionalnih država (Norman 2006: poglavlje 3).¹ Postoji čitav niz institucionalnih alternativa koje mogu tim zajednicama, u prvom redu manjinskim narodima, osigurati pravo na političku samoupravu. Među najznačajnijim takvim rješenjima jest – teritorijalna autonomija. Sve više autora bavi se vezom između raznih oblika teritorijalne autonomije i održivosti i stabilnosti multinacionalnih država (Erk i Anderson 2010, McGarry, O’Leary i

¹ U ovom tekstu koristit ću pojam “kolektivitet” ili “zajednica” umjesto “grupa”, u skladu s Brubakerovom kritikom potonjeg pojma (Brubaker, 2004: poglavlje 1).

Simeon 2008, Basta, McGarry i Simeon 2015). Gotovo bez iznimaka, ta literatura naglašava *utjecaj* federativnih institucija na multinacionalne političke zajednice, ali pritom se nije dovoljno analizirala sama geneza i razvoj tih institucija. Često se zbog toga nalazimo u jednoj vrsti “mrtvog kuta” – bez odgovora na pitanje koje prethodi istraživanju političke efektivnosti takvih institucija, a glasi: koja su institucionalna rješenja uopće moguća u konkretnim slučajevima i zašto.

Jedan od glavnih problema pri razumijevanju mogućnosti postizanja institucionalnih rješenja u odnosu na zahtjeve za samoodređenjem unutar multinacionalnih država jest otkriti u kojem su odnosu kolektivne frustracije (engleski: *grievances*) jedne konstitutivne zajednice prema kolektivnim frustracijama druge.² Ako želimo razumjeti koje su institucionalne opcije održive, moramo pažljivo analizirati inače dinamične odnose između raznih *diskursa nepravde* koji su zavlitali među pripadnicima raznih nacionalnih kolektiviteta unutar neke države. U ovom članku taj odnos između diskursa nazivam *strukturuom frustracija*. Polazim od pretpostavke da je karakter *frustracija* kod manjine predvidljiviji nego što je karakter istih kod većine, iako je to pretpostavka koja zahtijeva buduću empirijsku verifikaciju.

Za naše razumijevanje mogućnosti samoodređenja unutar multinacionalne države od jednake je važnosti da otkrijemo i objasnimo nastanak i razvoj narativa o kolektivnim frustracijama, a ne samo njihove posljedice. Da bismo otkrili kako ovi narativi utječu na politiku nacionalizma u pluralističkim državama, moramo – u najmanju ruku – koristiti kombinaciju idejnih faktora i onih koji se u sociologiji nazivaju *relacijski* faktori, a odnose se na dugotrajne oblike interakcija između individualnih i kolektivnih³ aktera u nekom političkom polju.

U ovom članku analizirat ćemo i usporediti političke borbe za unutarnje samoodređenje u socijalističkoj Jugoslaviji s onima u post-dejtonskoj Bosni i Hercegovini. Unatoč nekim sličnostima kad se radi o povijesnim iskustvima, etnodemografskim karakteristikama i institucionalnim rješenjima koja su prihvaćena u oba slučaja, postaviti ćemo hipotezu da se jugoslavenska politička elita suočila sa strukturuom frustracija koja je bila povoljnija za prihvaćanje zahtjeva za samoodređenjem malobrojnijih jugoslavenskih naroda nego što je slučaj u sadašnjoj Bosni i Hercegovini. Jedan od glavnih razloga za to je u multietničkom i *formalno* višenacionalnom karakteru partizanskog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Bosansko-hercegovačka elita nije u ratnom sukobu (1992.-1995.) uspjela to ponoviti, iako su postojali pokušaji da se stvori transetnička koalicija za očuvanje Bosne i Hercegovine.

² Engleski termin “*grievance*” ujedinjuje nekoliko pojmova istovremeno – početni zahtjev za nečim, zatim frustraciju neispunjavanjem tog zahtjeva i, konačno, zahtjev da se učinjena nepravda na neki način sanira. Pošto u hrvatskom jeziku ne postoji odgovarajući termin koji bi uključio sva ova značenja, iz stilskih razloga ću u ovome radu koristiti izraz “frustracija”.

³ Korisna rasprava o kolektivnim akterima može se pronaći u Nexon (2009: 46).

Ovaj članak ima dva cilja. Prvi – uži: da objasni zašto je Jugoslavija imala veće šanse za samoodrživi opstanak od sadašnje Bosne i Hercegovine. Drugi: da pokaže korisnost relacijskog i idejnog pristupa pri analiziranju borbi za samoodređenje unutar multinacionalnih država općenito. Zaključci koje ćemo predstaviti su tek na razini hipoteza i razmatranja, te bi trebali biti dodatno provjeravani u budućim istraživanjima.

Uravnoteživanje sukobljenih političkih zahtjeva – pregled literature

Ako želimo bez nasilja ili represije regulirati konfliktne političke projekte u multinacionalnim državama, uključujući one koji se manifestiraju kao zahtjev manjina za samoodređenjem kroz teritorijalnu autonomiju, moramo postići makar minimalni stupanj međusobne kompatibilnosti među glavnim ciljevima politički mobiliziranih nacionalnih zajednica. Razumijevanje dinamičnih motivacija koje pokreću elite i kod manjina i kod većine je ključ za procjenu je li neka konkretna institucionalna inovacija uopće ostvariva – i zbog čega. Kao što će pokazati rasprava o Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji u ovom članku, ne možemo automatski pretpostaviti da će većine smatrati manjinske zahtjeve za autonomijom legitimnima. Isto tako, manjine mogu smatrati da je cilj koji ističu većinske elite (primjerice: veća efikasnost vlasti) sumnjivog legitimiteta. Cilj društvenih znanosti je da razviju teorije koje bi nam mogle objasniti varijacije u modalitetima i ishodima ovih političkih sukoba. Drugim riječima, potrebne su nam teorije koje objašnjavaju zašto su u nekim slučajevima kompromisi manje, a u drugim više mogući.

Iako se ove tvrdnje mogu činiti očiglednima, do sada nisu bile niti teoretski razrađene niti empirijski provjerene u literaturi koja se bavi institucijama u više-nacionalnim državama. Najveći broj istraživača koji se bave institucionalnim aspektima etnopolitike usredotočava se na *utjecaj* različitih institucionalnih varijanti na stabilnost i održivost pluralnih političkih zajednica. U tom smislu, zagovornici institucionalne akomodacije etnonacionalnih razlika tvrde da bi takav pristup smanjio strahove manjina, prije svega one koji se pojavljuju u vezi s političkom, ekonomskom i kulturnom marginalizacijom (Bermeo 2002, Gurr 2000, Hechter 2000, McGarry i O’Leary 2005, Norris 2008, Stepan, Linz i Yadav 2011, Wimmer 2013). Na drugoj strani su istraživači koji tvrde da institucionalnu akomodaciju mogu lako zloupotrijebiti “etnopoduzetnici” koji priželjkuju konflikt s centralnom vlašću kako bi stvorili političku blokadu i mobilizirali populaciju za ciljeve koji su destruktivni po zajedničku državu, ali su korisni za samu nacionalnu zajednicu ili za njenu elitu (Bunce 1999, Ciepley 2013, Cornell 2002, Nordlinger 1972, Roeder 2007, Simonsen 2005). Treći se bave uglavnom pitanjem – kako ostvariti pojedine uvjete da bi institucije doista funkcionirale onako kakva je bila i inicijalna namjera pri njihovu stvaranju (Brancati 2009, Hale 2004, Horowitz 1985).

Dakle, centralno pitanje ovog rada – je li uopće moguće uspostaviti neke od tih institucija i jesu li one politički održive jednom kad ih se uspostavi – ostaje neistraženo. Nekoliko istraživača koji su pokušali komparativnom analizom odgovoriti na slična pitanja uglavnom su se koncentrirali na materijalne faktore koji stoje u pozadini odgovora koji pripadnici većine daju u odnosu na zahtjeve manjine za autonomijom – kao što su političko-ekonomska održivost ili strateška ostvarivost pojedinih institucionalnih opcija (Basta 2012, Mylonas 2012, Wolff 2009). No politika je – a naročito etnopolitika – također i stvar emocija (Hale 2008, Kaufman 2001, Petersen 2002). Kolektivne su emocije, kao što je Petersen pokazao naročito dobro na slučaju objašnjenja međuetničkog nasilja, posebno snažne kad se temelje na duboko ukorijenjenim kolektivnim frustracijama. Na drugoj strani, same frustracije su formulirane u diskursima koji se mogu lako širiti unutar danih kolektiviteta (Brubaker 2004: 79). Interakcija tih diskursa, u onoj mjeri u kojoj ih prihvaćaju konstitutivne nacionalne zajednice u nekoj višenacionalnoj političkoj jedinici, stvara *strukturu frustracija*, pojam koji objašnjavam u nastavku ovog članka.

Diskursi frustracija u višenacionalnim državama mogu biti, a često i jesu, povezani s pojedinim ključnim *događajima*. Događaji su, prema Williamu Sewellu, situacije koje fundamentalno transformiraju uspostavljene oblike društvene akcije (Sewell Jr. 1996). Ta transformacija ovisi o retroaktivnoj društvenoj konstrukciji značenja tih situacija, a to je uvijek duboko politički proces (Sewell Jr. 1996: 271). U slučaju višenacionalnih država, transformativni događaji mogu ili podijeliti nacionalne zajednice (odnosno produbiti već postojeće podjele među njima) ili mogu djelovati upravo obratno: kao važne poveznice između otprije sukobljenih diskursa. Pokazat ću u ovom članku da su “utemeljiteljski”⁴ ratovi u socijalističkoj Jugoslaviji i u post-socijalističkoj Bosni i Hercegovini bili primjer oprečnih transformativnih događaja sa suštinski drugačijim političkim posljedicama.

Međutim, diskurs frustracija niti se pojavljuje niti postaje politički operativan sam od sebe. Stvaranje političkog diskursa, uključujući i diskurs koji je povezan s kolektivnim odnosno nacionalnim frustracijama, jest prije svega – *relacijski* proces. Politolozi su odnedavno počeli ozbiljnije shvaćati savjete sociologa kao što su Bourdieu i ostali da se umjesto studiranja politike kao “supstance” usmjerimo prema studiranju odnosa, a naročito odnosa “materijalnih i simboličkih razmjena” koje se odvijaju između individualnih i/ili kolektivnih aktera (Emirbayer 1997, Nexon 2009: 25). Takva *relacijska* studija dinamike u okviru ovog višeslojnog odnosa između raznih političkih aktera može nam poslužiti da bolje shvatimo stvaranje i širenje diskursa frustracija. Tu ću ideju detaljnije razviti u nastavku ovog članka.

⁴ Pod “utemeljiteljskim” podrazumijevamo one ratove koji su u diskursima potom interpretirani tako da su omogućili stvaranje i relativno uspješno širenje specifičnog narativa frustracija.

Struktura frustracija i dinamika njenog razvoja

Moguće je tvrditi, kao što implicitno ili eksplicitno tvrde mnogi istraživači komparativne politike i političke teorije, da manjinske nacije imaju “prirodnu” sklonost prema političkom nezadovoljstvu. Uz iznimku autoritarnih država u kojima su manjinske elite uspjele osvojiti vlast i potom isključiti ostale,⁵ u većini višenacionalnih država pripadnici manjinskih nacija imaju dobre razloge strahovati od isključivanja, marginalizacije i nedovoljnog priznavanja od strane većinskih elita. Pripadnici manjinskih zajednica, drugim riječima, skloni su tražiti političko priznavanje i institucionalnu zaštitu, a u odnosu na ostale građane daleko su manje skloni prihvatiti projekt zajedničke države kao svoj (Elkins i Sides 2007). Njihovi zahtjevi mogu se stoga svrstati pod *zahtjeve za samoodređenjem*. U nekim instancama to samoodređenje uključuje i potraživanje neovisne državnosti, ali u najvećem broju slučajeva ono se zapravo zaustavlja na zahtjevu za nekom vrstom političke autonomije i priznavanja u okvirima postojećeg državnog okvira (Norman 2006). Upravo su ti zahtjevi za političkom samoupravom ono što čini te zajednice nacijama,⁶ a prisutnost takvih nacija unutar postojećih država čini te države višenacionalnima.⁷ Iako ti zahtjevi nisu uvijek konstantni (njihov intenzitet varira s vremenom – što najčešće ovisi o reakciji vlasti na zahtjeve manjina), oni variraju daleko manje od zahtjeva koje u prosjeku artikuliraju većinske nacije/zajednice. Pa ipak, većinske su zajednice (ili, da bismo bili precizniji, većinske elite) one koje odlučuju o zahtjevima manjina. Stoga su upravo većinske elite (koje su po prirodi stvari odgovorne za odluke na razini države) te koje odlučuju o institucionalnoj sudbini samih manjinskih zajednica s kojima dijele politički prostor.

Što, dakle, utječe na način na koji većinske elite (barem na razini centralne države) odgovaraju na zahtjeve za samoodređenjem? Kako će se ponašati suočene sa stvarnošću samoodređenja ako se i kad se uspostavi određeni stupanj manjinske autonomije? Neki tvrde da su odgovori na ovakve zahtjeve uvjetovani taktičkim kalkulacijama vezanim uz izbornu logiku (Meguid 2008, Horowitz 1985). Jedan broj “strukturalnih” pitanja može također utjecati na diskurse nezadovoljstva, čineći ih manje ili više prihvatljivima većinskim zajednicama. Na primjer, važnu ulogu često igraju epizode iz prošlosti tijekom kojih su pripadnici većinske zajednice stradali –

⁵ Primjer za to su Irak pod Saddamom Husseinom i Sirija pod dinastijom Al Assad.

⁶ Za raspravu o tim pojmovima vidi klasike kao što su Anderson (1991), Hobsbawm (1990), Gellner (1983) i Smith (1986).

⁷ U tome je i razlika između etnonacionalista (koji zahtijevaju političku samoupravu na određenom teritoriju) i onih političkih aktera koji jednostavno žele biti dio vladajuće strukture centra, a Gurr ih naziva “*communal contenders*” (Gurr 1993). Razlika među njima, međutim, nije čvrsta jer “etnonacionalisti” često zahtijevaju i jedno i drugo. Ključni element razlike jest u prirodi zahtjeva i u kolektivnom samozamišljanju.

kao što vidimo na slučajevima Jugoslavije i Bosne i Hercegovine. Demografske činjenice i anksioznosti koje iz njih proizlaze mogu također oblikovati frustracije većine, budući da je samopouzdanje većinskih grupa uglavnom povezano s njihovom brojčanom nadmoći (O’Leary 2001). Naime, članovi zajednice koja čini većinu u izvjesnoj državi mogu na stvari gledati iz šire regionalne perspektive, u okviru koje sebe vide kao regionalnu manjinu, što stvara veći osjećaj nesigurnosti nego što bi se na prvi pogled moglo očekivati (Schaller i Abeysinghe 2006). Isto tako, u nekim slučajevima je, kao posljedica povijesnih procesa, manjinska nacionalna zajednica socio-ekonomski privilegirana, što stvara sumnjičavost i otpor pripadnika većine (Horowitz 1985: 102, 167). Međunarodne okolnosti također mogu biti važne – ako pripadnici većine strahuju da bi manjinska populacija mogla biti sklona djelovati kao peta kolona u sukobu sa stranim silama (Mylonas 2012). Takvih okolnosti ima još, no već i ovaj popis dostatno demonstrira široku lepezu razloga u pozadini mogućih kolektivnih frustracija većinskog stanovništva. Svakako, moguće je i da ne postoje bitne političke frustracije pripadnika većinske nacije u odnosu na manjinsku (ili manjinske), ili da su one marginalne ili niskog intenziteta. Ono što je bitno jest da, kad procjenjujemo na kakav će odziv naići zahtjevi manjina za samoodređenjem, treba voditi računa i o izvorima eventualnih frustracija većine (odnosno: ima li ih ili ne, i kojeg su karaktera i intenziteta).

Sveukupni odnos između diskurzivnih “paketa” frustracija – koje artikuliraju većinska i manjinska zajednica ili zajednice – ovdje nazivamo *strukturom frustracija*. Taj pojam zaslužuje detaljniju elaboraciju nego što je ovdje moguća. Provizorno ćemo operacionalizirati “razinu” frustracija temeljem njihovog intenziteta. U smislu uzročno-posljedične veze, idealna situacija za uspješno balansiranje manjinskih zahtjeva za samoodređenje putem teritorijalne autonomije bila bi ona u kojoj većinska zajednica nije razvila snažan osjećaj kolektivne frustracije prema manjinama.⁸ U tim okolnostima većini bi zahtjev za samoodređenjem bio prihvatljiv jer ne bi došlo do nekog posebnog antagoniziranja većinske zajednice u odnosu na manjinsku. Takva struktura frustracija vodila bi prihvaćanju samoodređenja za manjine, i to čak i kad bi kod manjina postojalo intenzivno nezadovoljstvo. Međutim, ako su se unutar obje zajednice (ili više njih, ako se radi o višestranom političkom sukobu) već razvile intenzivne kolektivne frustracije, i to oko pitanja koja su relevantna i za onu drugu zajednicu, prihvaćanje zahtjeva za samoodređenjem bit će mnogo teže. Dakle, ovdje je glavno pitanje: kako umanjiti frustracije unutar većinske zajednice – ili: kako ih usmjeriti u produktivnom pravcu.

⁸ Ako manjinska zajednica nije nezadovoljna, onda nema ni potrebe za prilagodavanjem njenim zahtjevima jer oni najvjerojatnije neće biti ni formulirani u smislu samoodređenja ili političke samouprave.

Prethodna diskusija vodi do važnog zaključka. Kolektivne frustracije nisu vječne niti su nepromjenjive, ali nisu ni sasvim fleksibilne i podložne manipulacijama. Ako doista želimo doprinijeti teorijskom znanju relevantnom za upravljanje procesima samoodređenja u višenacionalnim zajednicama, ključno je da razumijemo kako se događaju promjene u strukturi frustracija. Jedan od osnovnih faktora u tom procesu jest organizacijski odnos između različitih nacionalnih pokreta. Kao što će pokazati usporedba između Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije, čini se da je jedan od glavnih faktora koji ublažavaju intenzitet većinskih frustracija i zbog toga pridonose postizanju kompromisa između nacionalnih zajednica upravo postojanje organizacijskih poveznica koje u sebe uključuju značajne segmente svake od zajednica. To nije nov argument – Ashutosh Varshney je, primjerice, demonstrirao da postojanje mreža građanskog aktivizma koje vežu inače podvojene etničke zajednice može spriječiti eskalaciju međuetničkih sukoba (Varshney 2003). Varshney naglašava način na koji organizacijske veze među grupama utječu na racionalno ponašanje glavnih aktera u tim mrežama. Treba, međutim, pokazati i kako suradnja unutar tih mreža može utjecati na stvaranje i širenje novih interpretacija društvene stvarnosti. Drugim riječima, trebamo istražiti da li, i kako, organizacijske interakcije služe i kao simboličko i kao organizacijsko sredstvo kojim se potencijalno ili realno konfliktni zahtjevi nacionalnih zajednica mogu učiniti međusobno kompatibilnima. Pokazat će u ovom članku da se u Bosni i Hercegovini to nije dogodilo, za razliku od Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata, gdje se događalo u daleko većoj mjeri.

Logika selekcije ta dva slučaja temelji se na strukturalnim paralelama. Bosna i Hercegovina i Jugoslavija izgledaju vrlo slične jedna drugoj, i to po nekoliko kriterija. Bosna i Hercegovina je višenacionalna zemlja, kao što je bila i Jugoslavija, u kojoj najveća nacionalna zajednica čini samo relativnu većinu u odnosu na ukupno stanovništvo (otprilike oko 40 posto u oba slučaja). Struktura nezadovoljstva je također slična – barem na prvi pogled. Obje zemlje nastale su nakon sukoba u kojem su pripadnici najveće zajednice (Srbi, odnosno Bošnjaci) bili meta organiziranog masovnog nasilja koje su protiv njih poduzeli pripadnici druge po redu najveće zajednice (Hrvati, odnosno Srbi), u ime postizanja samoodređenja ovih manjih zajednica.⁹ U oba slučaja većinske zajednice su perpetuirale sjećanje na traume ratnog razdoblja nakon što je postignut mir. Uz to, u oba slučaja je upravo druga po veličini zajednica najgorljivije zahtijevala pravo na samoodređenje – bilo izvan ili

⁹ Za nasilje nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.) vidi Levy (2009). Za nasilje nad Bošnjacima koje je počinila armija i paravojska bosanskih Srba vidi Burg i Shoup (1999: 169-184). Naravno, ova formulacija ne znači da nije bilo obostranog nasilja. Ali ovdje je naglasak na kolektivnim frustracijama većinskih zajednica upravo zato što su one te čije elite reagiraju na zahtjeve za samoodređenje malobrojnijih naroda.

unutar okvira postojeće države (Jugoslavije, odnosno Bosne i Hercegovine). Za očekivati je da upravo takva struktura frustracija ima najmanje šanse doprinijeti efektivnim institucionalnim rješenjima za reguliranje konflikta unutar višenacionalnih država. Pod takvim bi uvjetima udovoljavanje zahtjevima za samoodređenjem manjina trebalo pojačati većinske frustracije, jer većina percipira manjinske zahtjeve kao nelegitimne – posebno kad je to povezano sa sjećanjima na počinjeni genocid u ratnom razdoblju. Na drugoj strani, ako se većina odluči krenuti u drugom smjeru i otvoreno sprečavati pravo na samoodređenje manjinskih zajednica, prijeto opasnost da te manjinske zajednice prestanu podržavati postojanje zajedničke države. Promatrajući kako se ta interakcija razvijala za vrijeme trajanja Jugoslavije i sada u Bosni i Hercegovini, primjećujemo značajnu razliku. Vjerojatno na iznenađenje mnogih (naročito u svjetlu događanja iz 1990-ih), zaključujemo da je jugoslavenska elita naslijedila strukturu frustracija koja je bila znatno povoljnija za regulaciju konflikta unutar Jugoslavije nego što je slučaj s bosanskom elitom danas.

Unutarnje samoodređenje u socijalističkoj Jugoslaviji

Glavni empirijski argument ovog članka jest pretpostavka da su političke elite najbrojnije nacije u nekadašnjoj Jugoslaviji (a to su bili Srbi) bile sklonije prihvaćanju prava na unutarnje samoodređenje za hrvatski narod nego što su to sadašnje bošnjačke elite u odnosu na srpske i hrvatske zahtjeve unutar dejtonske Bosne i Hercegovine. Namjerno to nazivam pretpostavkom zato što je daleko teže ustanoviti kakav je doista bio srpski pogled na hrvatsko samoodređenje unutar Jugoslavije nego kakvi su pogledi bošnjačke političke i intelektualne elite na pitanje srpskog samoodređenja u suvremenoj Bosni i Hercegovini.¹⁰ Trebalo bi obaviti detaljnije istraživanje nego što je moguće u ovom članku da bismo taj zaključak mogli do kraja potvrditi. Pa ipak, već i temeljem pokazatelja i dokaza koje imamo mogu se u glavnim crtama rekonstruirati stavovi srpskih elita prema “hrvatskom pitanju” u socijalističkoj Jugoslaviji.

Može se, naime, zaključiti da su srpski pogledi¹¹ na temu hrvatskog *unutarnjeg* samoodređenja (putem teritorijalne autonomije unutar jugoslavenske savezne države) bili ambivalentni. Među pro-jugoslavenski orijentiranim Srbima, hrvatski

¹⁰ Razlozi za to su brojni: od nepostojanja čak i relativno slobodne političke diskusije tijekom socijalističkog razdoblja (uz par iznimaka, npr. u pojedinim republikama između 1966. i 1971.) do nedostatka sistematskih ispitivanja javnog mnijenja o stavovima političkih elita i šire javnosti. U današnjoj Bosni i Hercegovini nema tih ograničenja, pa se s većim pouzdanjem može govoriti o stavovima elita i populacije.

¹¹ Koristim taj pojednostavljeni pojam za ukupnost stavova koje su političke i intelektualne elite u Srbiji, a djelomično i među Srbima drugdje u Jugoslaviji izražavale prema tim pitanjima.

zahtjevi za većom autonomijom, kao i inzistiranje na nacionalnim razlikama, bili su viđeni kao mogući izazovi jugoslavenskom jedinstvu te se na njih gledalo sa sumnjom.¹² To se naročito dobro može vidjeti u reakcijama Dobrice Ćosića na prve zahtjeve za slobodnijim izražavanjem nacionalnog partikularizma u 1960-im godinama (Budding 1997: 415 i Dragović-Soso 2002: poglavlje 1). Pa ipak, nije bilo negiranja prava Hrvata na ostvarenje unutarnjeg samoodređenja i autonomije do određene razine – koja je za neke bila niža od one koju su tražili hrvatski političari.¹³ Među hrvatskim Srbima, zahtjevi Hrvata za punom autonomijom u kasnim 1960-im i ranim 1970-im doveli su do protuzahatjeva za srpskom autonomijom u Hrvatskoj (Dragović-Soso 2002: 42). Čak ni antijugoslavenski orijentirani Srbi, dakle oni koji su na Jugoslaviju gledali kao na skupu pogrešku sa stanovišta srpskih nacionalnih interesa i čiji je resentiman prema Hrvatima (i ostalim manjim jugoslavenskim narodima) bio velik, nisu u potpunosti negirali pravo Hrvata na samoodređenje iako su dovođili u pitanje granice hrvatske države, smatrajući (neki od njih već u 1960-im) da unutar Hrvatske treba stvoriti srpski autonomni teritorij (Budding, 1997: 416-417). Oni su se primarno koncentrirali na pitanje *razine* autonomije republika, kao i na pitanje organizacije središnje države, odnosno Jugoslavije.¹⁴ Sve to je u suprotnosti s *načelnim protivljenjem* koje bošnjačke elite danas iskazuju u odnosu na teritorijalnu samoupravu za srpsku i hrvatsku zajednicu unutar Bosne i Hercegovine.¹⁵

¹² To se ne odnosi na sve. Primjerice, srpski “liberali”, kao što su Nikezić i Perović, prihvaćali su republičko samoodređenje bez problema (Budding 1997: 412). Međutim, pitanje je da li je takav stav u bilo kojem trenutku bio većinski unutar srpskog vodstva. Vidi Rusinow (1977) i Shoup (1968).

¹³ U 1960-im Ćosić nije zagovarao integralno jugoslavenstvo koje bi negiralo specifičnost pojedinačnih naroda unutar Jugoslavije. Međutim, on je vjerovao da je proces produbljivanja republičkih autonomija u biti neprijateljski u odnosu na Jugoslaviju kao državu i zbog toga je imao negativan odnos prema zahtjevima za većom autonomijom koji su se naročito snažno pojavili u Hrvatskoj, a potom – u, u određenom smislu, umjerenijoj formi – i u Sloveniji (Budding 1997). Kasnije je evoluirao od jugoslavenskog prema srpskom nacionalistu, čija je glavna briga bila – status srpskog naroda u Jugoslaviji, bez obzira na republičke granice.

¹⁴ Za elitu u Srbiji, međutim, pitanje autonomije Hrvatske nije bilo toliko bolno koliko pitanje autonomije Kosova i Vojvodine nakon 1974. (Jović 2003: 256-265).

¹⁵ Stavljam naglasak na princip. Segmenti bošnjačkog političkog vodstva su u određenim periodima prihvaćali postojanje etnoteritorijalne autonomije. Između ostalih, i Sulejman Tihić i Bakir Izetbegović su u raznim navratima izražavali spremnost da prihvate trajno postojanje Republike Srpske, a Tihić je čak sudjelovao u razgovorima u kojima se pregovaralo o mogućnosti rekonstitucije Bosne i Hercegovine kao federacije četiri jedinice. To je značilo *de facto* priznanje hrvatske teritorijalne autonomije. Intervju, Dragan Čović, 6. lipnja 2013., Sarajevo. Svejedno nijedna bošnjačka stranka u principu ne prihvaća trajnu etnoteritorijalnu federalizaciju države niti etnokonsocijalno uređenje.

Struktura frustracija je u bivšoj Jugoslaviji bila prilično složena. Ovdje ću je ocrtati samo ukratko, koncentrirajući se na odnos između Srba i Hrvata.¹⁶ Budući da se međuratne jugoslavenske vlade sve do 1939. nisu obazirale na aspiracije hrvatskih političkih elita da unutar jugoslavenske države ostvare hrvatsku političku autonomiju, jedna od najizraženijih političkih frustracija Hrvata – koju je najjasnije izražavala Hrvatska seljačka stranka – bila je vezana uz pitanje hrvatske političke samouprave.¹⁷ Vodstvo Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) pokušalo je parcijalno odgovoriti na isti problem prihvaćajući federalnu strukturu obnovljene jugoslavenske države već 1942. (Đilas 1991). U socijalističkoj Jugoslaviji, tijekom procesa koji je prethodio ustavnim promjenama 1971.-1974., iako ne samo u tom periodu, hrvatsko je političko vodstvo sve intenzivnije tražilo proširenje hrvatske autonomije te njeno osiguranje (zagovarajući *de facto* konfederalni ili konsocijacijski model jugoslavenske države) kako bi bio ostvaren hrvatski zahtjev za unutarnjim samoodređenjem.¹⁸ Manje glasno, i to prije svega u emigrantskim krugovima, te frustracije su se nadopunjavale zahtjevima za eksplicitnim priznavanjem četničkih zločina protiv hrvatskog stanovništva u Drugom svjetskom ratu (Sindbaek 2012: 95), kao i partizanskih zločina, s naročitim naglaskom na blajburški masakr. Titovo gušenje *hrvatskog proljeća* 1971. godine svakako je doprinijelo osjećaju kolektivne političke frustracije.

Među Srbima, naročito onima koji su živjeli u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, uspomena na ustaške zločine koji su primarno bili usmjereni protiv Srba kao političkog faktora, bila je izvor dubokih kolektivnih frustracija¹⁹ – naročito u onim obiteljima koje su izravno stradale tijekom Drugog svjetskog rata. Međutim, u službenoj jugoslavenskoj historiografiji taj etnički aspekt ustaških zločina (tj. njihov eksplicitno antisrpski karakter) bio je u određenoj mjeri potiskivan (Sindbaek, 2012: 60-61). Ideja da je ustaški projekt bio jedan od punopravnih nasljednika hrvatske državotvorne tradicije se izravno negirala (Sindbaek 2012: 62, 81). Pa ipak, kao što pokazuje Sindbaek, antisrpski karakter ustaškog režima je prikazan – u najmanju ruku implicitno – u mnogim utjecajnim knjigama o Drugom svjetskom ratu, i to i u historiografiji i u književnosti. S vremenom je i službena historiografija, naročito ona koju su oblikovali povjesničari srpskog porijekla, postala otvorenija prema tom

¹⁶ Ovdje ponovno pojednostavljujemo, budući da bismo mogli govoriti o najmanje tri različite osi hrvatsko-srpskih odnosa: između političkih vođa Srbije i Hrvatske, između Hrvata i Srba u središnjem državnom vodstvu te između Hrvata i Srba unutar hrvatskog političkog prostora.

¹⁷ Za detalje vidi Banac (1984) i Biondich (2000).

¹⁸ Za detaljniju analizu vidi Basta (2010), Burg (1983), Cohen (1977) i Rusinow (1977). Cilj je u sljedećim razdobljima bio da se zadrži ono što je ostvareno u 1970-im. Vidi Jović (2003).

¹⁹ Ne postoje istraživanja javnog mnijenja u prvim desetljećima nakon kraja Drugog svjetskog rata.

osjetljivom pitanju – na primjer u djelima Vladimira Dedijera iz 1970-ih (Sindbaek 2012: 101-103). Taj se trend nastavio i pojačao u 1980-im, kad su mnogi srpski autori upravo zaoštavanjem pitanja stradanja Srba u Drugom svjetskom ratu potakli i pomogli obnavljanje srpskog nacionalizma (Dragović-Soso 2002: 100-114).

Dakle, na obje strane – srpskoj i hrvatskoj – bilo je nagomilanih frustracija. Hrvatska želja za političkom samoupravom, u nekim slučajevima ojačana (iako ne i artikulirana kroz službenu socijalističku historiografiju) uspomena na četničke i partizanske zločine protiv hrvatskog stanovništva, održavala je na životu nepovjerenje prema Srbima. Na drugoj strani, perpetuiralo se sjećanje na genocid nad Srbima koji je provela ratna marionetska hrvatska država – i to manje unutar jugoslavenske službene historiografije, a daleko više neslužbenim kanalima, da bi u 1980-im to postala jedna od središnjih tema u srpskim intelektualnim krugovima. Pa ipak, ono što doista začuđuje u usporedbi socijalističke Jugoslavije sa sadašnjom Bosnom i Hercegovinom jest to da su političke elite u većinskoj naciji bile u načelu manje protivne unutarnjem samoodređenju Hrvata nego što je to slučaj u sadašnjoj Bosni i Hercegovini.²⁰

Objašnjenje za to treba tražiti u modalitetu vođenja partizanske borbe u Drugom svjetskom ratu, narativima o toj borbi koji su se razvili nakon rata i organizacijskim karakteristikama poslijeratnog režima. Službeni narativ ili mit koji je jugoslavensko komunističko vodstvo koristilo kao ideološku poveznicu nove države temeljio se na pretpostavci da je borba protiv fašizma bila zajedničko djelo svih naroda, kao i na viziji nove i drukčije Jugoslavije u odnosu na prethodnu (Sindbaek 2012). Prema tom narativu, sve glavne jugoslavenske nacije dale su svoj doprinos partizanskoj borbi, čime su implicitno obranile, a također i izrazile (!) svoje pravo na samoodređenje (Connor 1984: 160). Naravno, stvarnost je bila drugačija, pošto je najveći broj ubijenih u tom ratu bio rezultat sukoba i pokolja među pripadnicima samih jugoslavenskih naroda (Connor 1984: 154). Prema tome, koliko god su se pripadnici jugoslavenskih naroda zajednički borili protiv okupatora kao partizani, toliko su se – ako ne i više – borili jedni protiv drugih.

Mada se djelomično kosila s činjenicama, moglo bi se reći da je partizanska mitologija imala veću rezonancu među srpskim elitama i populacijom nego što su slične tvrdnje određenih članova pro-bosanskog vodstva imale među najvećom zajednicom u Bosni. Naime, pojedini bošnjački političari su nastojali predstaviti bo-

²⁰ Naglašavam opet da se radi o *relativnom* prihvaćanju, kao i da je postojalo nepovjerenje prema tim zahtjevima. Srpska politička klasa u socijalizmu nije bila jednoglasna oko tog pitanja niti je prihvaćala baš sve hrvatske političke zahtjeve. Daleko od toga. Pa ipak, oni nisu pokazivali onu vrstu odbacivanja *u načelu* same ideje o teritorijalnoj samoupravi unutar jugoslavenske države koju danas primjećujemo kod bošnjačke elite kad se radi o pitanju srpskog i hrvatskog unutarnjeg samoodređenja kroz institucije teritorijalne autonomije i/ili konsocijacije.

sanski rat (1992.-1995.) kao rat u kojem su na jednoj strani bili svi zainteresirani za očuvanje višetničke Bosne i Hercegovine, a na drugoj hrvatski i srpski etnonacionalisti. Moj je zaključak da je prije svih ta činjenica – a naročito činjenica da su Hrvati u vrlo značajnom broju sudjelovali u partizanskoj vojsci i da je ta participacija imala (doduše, ponešto nejasan) federalistički karakter – dovela do toga da su srpske elite (a također, možda, i srpsko stanovništvo općenito) bile sklonije prihvatiti unutarnje samoodređenje hrvatskog naroda, pa makar to prihvaćanje bilo parcijalno i uz određene rezerve.²¹

Na tragu ove teme važno je podsjetiti na odnos između idejnih i organizacijsko-relacijskih faktora u slučaju nekadašnje Jugoslavije. Ideološki “software” KPJ je bio takav da im je omogućavao mnogo veću fleksibilnost kad se radilo o nacionalnom pitanju nego što je bio slučaj s gotovo u potpunosti bošnjačkom Strankom demokratske akcije (SDA) tijekom rata u Bosni i Hercegovini. Jedan od razloga za tu fleksibilnost proizlazi iz utjecaja koji je sovjetska teorija i praksa imala na jugoslavenske komuniste u vezi s nacionalnim pitanjem – a naročito s obzirom na glavnu ideju te teorije i prakse: da se u višenacionalnim zemljama komunisti moraju istaći taktičkim ustupcima nacionalistima kako bi ih pridobili za revoluciju.²² Zato su oni stvarali federalne jedinice kao “nacionalne po obliku, a socijalističke po karakteru” (Connor 1984: poglavlje 6). Nakon dugih dilema Tito je 1940. konačno prihvatio kvazifederalistički model za buduću jugoslavensku političku zajednicu (Connor 1984: 146). I u organizacijskom smislu jugoslavenska je komunistička partija do tada već poprimila polu-federalistički oblik, budući da je do 1937. stvorila slovensku i hrvatsku partijsku organizaciju (Đilas 1991: 98).

Ta ideološka otvorenost prema labavom etnofederalizmu (ili višenacionalnom federalizmu) otvorila je put za integraciju pokreta otpora na nominalno federalističkoj platformi. To je olakšalo uključivanje Hrvata kao članova hrvatskog kolektiviteta (tj. uključivanje kao predstavnika hrvatskog naroda, a ne samo kao seljaka, radnika, intelektualaca itd. koji su usput i Hrvati) u zajedničku borbu. Zapravo, karakter Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji pokazao je da je bilo nužno razviti upravo takvu mobilizacijsku strategiju, budući da je takvo pozivanje Hrvata (a i drugih naroda:

²¹ Bilo je i drugih razloga za to. Kao prvo, za razliku od srpskih i hrvatskih entiteta unutar Bosne i Hercegovine u 1990-im, hrvatska državnost (sa srednjovjekovnim izvorima) bila je prihvaćena i priznata činjenica – čak i kod izrazito nacionalističkih Srba, iako su oni dovodili u pitanje granice hrvatske države. Također, bez obzira na to što se to može činiti problematičnim, mora se reći da su za razliku od Hrvata u Jugoslaviji Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini imali svoju “rezervnu” domovinu: Srbiju, odnosno Hrvatsku. To vodi do treće razlike: za razliku od Srba koji su imali na raspolaganju tri moguće opcije za stvaranje srpske države (Jugoslaviju, neku vrstu “Velike Srbije” i Republiku Srbiju), Bošnjaci nikad nisu razvili ideju o stvaranju neke “unutarnje Bosne” kao etnički bošnjačke države (uz iznimku jedne kratke epizode usred rata).

²² Dejan Jović detaljnije obrađuje to pitanje u ovom broju.

Srba, Slovenaca, Makedonaca) na njihovu nacionalnu svijest doista povećavalo podršku partizanskom pokretu. Da KPJ nije bila u stanju mobilizirati značajan broj Hrvata, etnički sastav partizanske vojske bio bi takav da bi to postala uglavnom srpska vojska, s bitnim posljedicama ne samo za ratne nego i za poslijeratne prilike – uključujući i poslijeratno stvaranje političkih mitova i organizaciju države.

Iz više razloga nije bilo lako mobilizirati Hrvate za partizansku borbu. Prvo, hrvatsko nezadovoljstvo statusom koji su imali u Kraljevini Jugoslaviji bilo je i dalje veliko,²³ a partizani su se zalagali za obnovu jugoslavenske države (Irvine 1993: 89). Drugo, partizanske su jedinice isprva bile popunjene uglavnom Srbima koji su im se pridružili zbog ustaškog nasilja (Irvine 1993: 115). Taj je problem bio to značajniji zato što je jedan broj tih rano formiranih jedinica bio pod utjecajem srpskog šovinizma, tako da su neki od njihovih pripadnika bili neprijateljski nastrojeni prema hrvatskom stanovništvu općenito (Irvine 1993: 114-120). Zbog svega toga je strateško-politička logika partizanske borbe zahtijevala od KPJ da razvije posebnu politiku kojom bi privukla veći broj Hrvata. Ona je odgovorila tako što je prihvatila načelo formalne organizacijske autonomije hrvatskog naroda – pod uvjetom da ta autonomija bude pod kontrolom komunista i da se ne pretvori u punu nezavisnost. U tom kontekstu pokušaja mobilizacije hrvatskog stanovništva presudna je bila uloga dalmatinskih partizana jer je Dalmacija bila jedina regija u kojoj su se Hrvati od samog početka pridruživali partizanima u značajnom broju (Hoare 2002: 28-29).

Središnji dio strategije KPJ prema hrvatskom stanovništvu, kao što ističe Irvine, bilo je formiranje ZAVNOH-a (Irvine 1993: 148). Ta je politička institucija služila kao kamuflaža dominacije KPJ (i Komunističke partije Hrvatske) pred nekomunističkim Hrvatima antifašistima. Uz to, imala je za cilj artikulirati politički program koji bi izašao ususret nacionalnim zahtjevima Hrvata. Taj je cilj potpomognut i kooptiranjem HSS-ovih ljudi u strukturu ZAVNOH-a (Irvine 1993: 153). Gore spomenuta mobilizacija Dalmatinaca u ranijim etapama rata, a naročito nakon predaje Talijana, kao i uspješno privlačenje pobornika i članova HSS-a, doveli su do mobiliziranja većeg broja Hrvata u partizanske redove, tako da je krajem 1944. cilj KPJ – da Hrvati čine većinu među partizanima u Hrvatskoj – ostvaren, budući da su sačinjavali 60 posto svih boraca na tom teritoriju (Ramet 2006: 153).

Prema tome, na vrlo konkretan način, kroz organizirano sudjelovanje Hrvata *kao kolektiviteta* u ratu, a naročito kroz žrtvovanje koje su hrvatski partizani podnijeli za vrijeme zajedničke borbe, otklonjen je monopol na pitanje hrvatskog samoodređenja koji su za sebe inicijalno prisvojili ustaše. Povećavanje broja Hrvata u partizanskoj vojsci poslužilo je da se pokaže da partizanski mit o višenacional-

²³ Mnogi Hrvati, ako ne i većina, podržavali su Hrvatsku seljačku stranku (HSS), koja se protivila oružanom otporu Hrvata protiv novoformirane hrvatske države i njemačkih i talijanskih vojnih jedinica na njenom teritoriju (Haug 2012: 76).

nom karakteru njihove borbe nije samo prazna priča. Štoviše, činjenica da je borba bila zajednička omogućilo je stvaranje mitova o zajedničkoj sudbini svih jugoslavenskih naroda – a prije svega Hrvata i Srba. Naime, partizani su na terenu imali značajan broj višenacionalnih borbenih jedinica, od kojih su mnoge sudjelovale u dvije glavne bitke: na Neretvi i Sutjesci (Hoare 2002: 29-30). To iskustvo osiguralo je neformalnu podršku formalnoj propagandi tijekom i nakon rata. Pripadnici tih jedinica (uključujući i Srbe) poslije rata su se vratili u svoje zajednice i imali ulogu diskurzivnih posrednika koji su mogli ili potvrditi ili poreći točnost mitova koje je režim stvorio.²⁴ Tu dinamiku možemo suprotstaviti sasvim drukčijoj u slučaju rata u Bosni i Hercegovini između 1992. i 1995.

Jednako je važna bila činjenica što se Hrvati nisu borili samo kao antifašisti, kao radnici ili seljaci, a svakako se nisu borili samo ili pretežito za Jugoslaviju. Ako je bilo vjerovati hrvatskoj komunističkoj propagandi, oni su se također borili za ujedinjenje hrvatskih krajeva te za hrvatsko samoodređenje, iako je KPJ uvijek bila oprezna kako ne bi rasplamsavala ili dodatno poticala separatističke ambicije. Takvo obećanje nije moglo biti iznevjereno stvaranjem neke, primjerice, neetničke federacije s “etnički neutralnim” jedinicama koje bi podsjećale na banovine iz Kraljevine Jugoslavije. To je, također, bila druga značajna razlika između situacije nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i u Bosni i Hercegovini u 1990-im.²⁵

Po svršetku rata, partizanski vojnici, od kojih su mnogi imali iskustvo zajedničke borbe s pripadnicima drugih jugoslavenskih naroda, stvorili su – makar u prvoj generaciji – novu političku elitu na svim razinama (Cohen 1979). Iako treba dodatno istražiti taj proces, može se reći da je upravo ta elita – naročito na srednjoj razini političkog djelovanja, dakle u lokalnim zajednicama širom političke zajednice – bila ono vezivno tkivo koje je omogućavalo funkcioniranje novog režima i nove drža-

²⁴ Fascinantno je da je i neposredno nakon međuetničkog pokolja kakav je bio Drugi svjetski rat u Jugoslaviji i dalje bilo dovoljno volje (iako je, sasvim očekivano, bilo i mnogo animoziteta) da se stvara novo multietničko društvo, naročito u miješanim dijelovima zemlje kao što su bile Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Vojvodina. Za odličnu analizu tenzija na lokalnoj razini u poslijeratnom razdoblju vidi Bergholz (2013). U svojoj inače uvjerljivoj studiji Bergholz ipak zane-maruje integracijski potencijal bivših članova partizanskih jedinica, iako spominje slučaj posredovanja jednog partizana u lokalnom sukobu između Srba i Muslimana koji su zamalo doveli do nasilja (Bergholz 2013: 692). Smisao mog članka nije pokazati kako je poslijeratna Jugoslavija bila višenacionalni raj u kojem je uspostavljena međuetnička harmonija, nego uputiti na to da su u njoj postojali idejni i relacijski faktori koji su uspostavili temelje na kojima su se prilično uspješno regulirale i ublažavale frustracije na svim stranama i razinama.

²⁵ Iako se Jugoslavija formirala kao federacija na kraju rata, isprva je bila politički visoko centralizirana država jer je stvarna moć odlučivanja bila u rukama partijskog politbiroa (Cohen 1977: 124). No ovdje se osvrćemo na taktička obećanja koja su dana hrvatskom stanovništvu kako bi ga se pridobilo za partizane.

ve. Njezin kasniji odlazak s političke scene, kao što je pokazao Cohen, dogodio se istodobno s reformiranjem jugoslavenskog ustavnog okvira iz federalističkog u konfederalistički, odnosno konsocijacijski, a taj se novi model na kraju pokazao neprovedivim i u krajnjoj liniji je vodio u raspad. Umjesto starih elita koje su stvorene u ratu nisu stvorene nove transetničke organizacijske mreže koje su mogle služiti postizanju sporazuma i posredovanju među elitama različitih jugoslavenskih naroda. Umjesto toga razvile su se isključivije republičke mreže koje su doprinijele osifikaciji republičkih političkih struktura. Konkretno političke posljedice tog procesa su tema koja zaslužuje više prostora nego što je na raspolaganju u ovom članku.

Unutarnje samoodređenje u dejtonskoj Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini gotovo da nije bilo nikakvih dilema kad se radi o stavovima elita, ali i pripadnika većinske bošnjačke zajednice o temi institucionalnog prava na samoupravu bilo za bosanske Srbe bilo za Hrvate. Ako bismo stav Srba prema samoodređenju Hrvata u jugoslavensko doba mogli opisati kao oprezno i uvjetno prihvaćanje, stav Bošnjaka prema unutarnjem samoodređenju Srba i Hrvata je u principu negativan, uz određena taktička odstupanja od tog pravila. Budući da je suvremena Bosna i Hercegovina formalno demokratska država, to se može ustanoviti s većom pouzdanošću nego što se moglo u Jugoslaviji.

Od četiri vodeće političke stranke koje računaju na podršku primarno unutar bošnjačke populacije, u svojim političkim programima tri otvoreno pozivaju na *de facto* ukidanje Republike Srpske (SDP BiH 2013, SDA 2009, Stranka za Bosnu i Hercegovinu 2010). Povrh toga, sve četiri pozivaju na slabljenje ili ukidanje veta za tri konstitutivna naroda.²⁶ Ta konstatacija stoji bez obzira što su pojedini članovi tih stranaka, primjerice Sulejman Tihić i Bakir Izetbegović (SDA), u nekoliko navrata izrazili da prihvaćaju postojanje Republike Srpske kao osnovu s koje treba započeti pregovore oko novog ustava. Prijedlozi da se stvori treći, hrvatski, entitet odbacuju se gotovo automatski (*Oslobođenje* 2013). Dakle, oni vode bošnjačkih partija koji su možda i ponešto otvoreniji prema prihvaćanju unutarnjeg samoodređenja za manje konstitutivne zajednice suočavaju se sa značajnim ograničenjima koja im postavljaju njihove stranke. Uz to, gore navedeni stranački programi odražavaju stavove većine unutar bošnjačke populacije. U nedavnom istraživanju javnog mnijenja oko 70 posto Bošnjaka je odgovorilo da preferira *de facto* ukidanje Republike Srpske.²⁷ Na drugoj strani, vodstvo bosanskih Srba nastavlja prijetiti secesijom

²⁶ Vidi i stranački program Saveza za bolju budućnost (2010).

²⁷ IPSOS Strategic Marketing, *Strategies of Symbolic Nation-Building in West Balkan States: Intentions and Results (Bosnia-Herzegovina)*, vidi na: <http://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/nation-w-balkan/>, pristup 11. srpnja 2014., 44.

(Toal 2013), dok političke elite bosansko-hercegovačkih Hrvata i dalje inzistiraju na stvaranju trećeg entiteta, s hrvatskom većinom (HDZ 1990. 2000, HDZ BiH 2007). Problemi u postizanju kompromisa između tih pozicija doveli su do toga da je nemoguće naći ikakvo ustavno rješenje koje bi zadovoljilo sve strane, pa je država već dva desetljeća nefunkcionalna.²⁸

Te su čvrste pozicije rezultat snažnih i međusobno suprotstavljenih kolektivnih frustracija triju glavnih zajednica. I srpska i hrvatska nacionalistička elita zagovarale su institucionalizaciju prava na samoodređenje njihovih zajednica, i to već u predratnom razdoblju. Temelj srpske frustracije nalazi se, primjerice, u odluci da se sazove referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, odnosno njenom izlasku iz Jugoslavije, koji je održan bez suglasnosti i bez sudjelovanja bosanskih Srba (Nešković 2013: 139-140, 147, 152). Drugim riječima, srpsko nezadovoljstvo potječe iz percepcije da je na samom početku procesa pravo Srba na samoodređenje ignorirano – te se time pravda pokušaj odcjepljenja od Bosne i Hercegovine. Uz to, dok je Visoki predstavnik Paddy Ashdown u prvoj polovini 2000-ih pokušao osnažiti središnju državu, srpske političke elite su isticale da je njihovo pravo na unutarnje samoodređenje time napadnuto, i to i od strane međunarodne zajednice i od strane bošnjačkih stranaka (SDP 2011, SNSD 2013, SDS 2010). Slične frustracije se mogu primijetiti i kod bosansko-hercegovačkih Hrvata, iako su njihovi konkretni prigovori bili nešto drukčiji. Na samom početku, kad su imali zajednički cilj – a to je bilo odvajanje od Jugoslavije – vodstva Bošnjaka i Hrvata su surađivala, ali je ta suradnja bila uvjetovana, barem tako tvrde hrvatske političke stranke u BiH, pretpostavkom da će hrvatski narod zadržati pravo na unutrašnje samoodređenje. Pokušaj davanja supstance tom samoodređenju je, naravno, zadobio oblik separatističke politike (Kasapović 2005: 11). Kao što smo već spomenuli, kolektivne frustracije bosansko-hercegovačkih Hrvata danas se temelje na činjenici da oni nemaju svoju vlastitu teritorijalnu jedinicu unutar koje bi razvijali političku samoupravu, kao i na ocjeni da ih se sve više marginalizira unutar Federacije Bosne i Hercegovine.

Najsnažnije kolektivne frustracije Bošnjaka grade se na činjenici da je ta zajednica tijekom proteklog rata bila izložena izrazitom nasilju i to u ime srpskih i hrvatskih projekata samoodređenja. Iako su sve strane počinile ratne zločine i u tom su ratu stradali civili iz svih etničkih grupa, bošnjačka je populacija pretrpjela najveće žrtve, čak i kad se uzme u obzir da se radi o najmnogobrojnijoj zajednici (Burg i Shoup 1999: poglavlje 4). Pokušavajući stvoriti teritorijalno cjelovitu jedinicu, vojno i političko vodstvo bosanskih Srba počinilo je etničko čišćenje širokih razmjera, popraćeno masovnim ubojstvima, od kojih je najizrazitiji primjer masakr oko osam tisuća Bošnjaka u Srebrenici, koji je Međunarodni sud pravde okarakterizirao kao

²⁸ Za pregled pokušaja bosanskih ustavnih reformi vidi Belloni (2009) i Hayden (2011).

genocid (Moll 2013: 914-915). Slično su – iako u manjem opsegu – postupale i vlasti bosanskih Hrvata, što je Međunarodni kazneni tribunal za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji osudio kao ratni zločin (*Oslobođenje* 2013). Zbog toga je već i samo stvaranje Republike Srpske, a u manjoj mjeri i Hrvatske zajednice Herceg-Bosne za pripadnike bošnjačke zajednice povezano s masovnim i brutalnim nasiljem koje je bilo usmjereno izravno protiv Bošnjaka. Za mnoge od njih je Republika Srpska, kao što je svojedobno rekao Nijaz Duraković, genocidna tvorevina (Duraković 2011: 53). U tom smislu zahtjev bosanskih Srba za samoodređenjem unutar Bosne može se usporediti s istovjetnim hrvatskim zahtjevima u Jugoslaviji nakon nasilja koje je, u ime hrvatskog samoodređenja, između 1941. i 1945. počinjeno nad Srbima. Međutim, za razliku od Jugoslavije, u Bosni i Hercegovini nema ni idejnog ni organizacijskog temelja koji bi mogao pomiriti kolektivne frustracije zbog zločina počinjenih nad najvećom nacijom s jedne strane i zahtjeva za samoodređenjem manjinskih nacija s druge. Ni Srbi ni Hrvati nisu sudjelovali u Armiji BiH tijekom rata u dovoljnom broju i na adekvatan način (dakle, eksplicitno kao predstavnici srpskog i hrvatskog naroda), a da bi se među Bošnjacima mogli legitimirati zahtjevi Srba i Hrvata za unutarnjim samoodređenjem.

Da bismo adekvatno objasnili zbog čega nije bilo takvog sudjelovanja, trebalo bi nam mnogo više prostora nego što ga ovdje imamo, tako da je objašnjenje koje slijedi tek niz hipoteza. Povrh toga, pošto se radi o kompleksnim razvojem koji se ne mogu replicirati, neki od argumenata koji slijede nužno su kontrafaktualni, odnosno vode se u domeni pokušaja da se dokuči kako bi se politički ishodi razlikovali da su neki od ključnih faktora u određenom momentu bili drugačiji.²⁹ Bez obzira na metodološke poteškoće s takvim pristupom, smatram da je nužno pokušati dati barem preliminarni odgovor radi postavljanja temelja za buduće debate u tom pravcu.

Kao najznačajnija politička snaga zainteresirana za opstanak Bosne i Hercegovine kao države, Stranka demokratske akcije bila je strukturalni ekvivalent nekadašnjoj KPJ tijekom Drugog svjetskog rata.³⁰ Međutim, s time sličnosti između dviju organizacija/stranaka prestaju. Ideološka matrica funkcioniranja SDA fundamentalno se razlikovala od one KPJ te su stoga i njene mobilizacijske i organizacijske strategije bile drukčije. Najizravnije govoreći, *raison d'être* SDA, naročito tijekom kratkog predratnog razdoblja, bio je – osigurati prostor za građenje i političku afirmaciju političkog identiteta samih Bošnjaka.³¹ U intervjuu iz rujna 1990.

²⁹ O upotrebi kontrafaktualnih argumenata u politologiji vidi Capoccia i Kelemen 2007, Fearon 1991, Tetlock i Belkin 1996.

³⁰ Alija Izetbegović je izričito uspoređivao otpor Bosanaca (koji je, unatoč nominalnom sudjelovanju drugih pro-bosanskih snaga, prvenstveno predvodila SDA) s partizanskim otporom u Drugom svjetskom ratu (Izetbegović 2005: 185).

³¹ Među najdetaljnijim analizama tog procesa je ona koju daje Filandra (2012).

Alija Izetbegović je izjavio da, iako u principu nije pristalica etničkih temelja političkog djelovanja te je zagovornik stvaranja građanske države Bosne i Hercegovine, smatra da Bošnjaci također trebaju imati šansu da u potpunosti razviju svoj identitet (Izetbegović 2005: 58). Iako je SDA nominalno podržavala građanski princip političke organizacije i nije zagovarala institucionalizaciju etnonacionalizma, ona je bila prije svega stranka Bošnjaka te joj je cilj bio prvenstveno politički formirati bosanske Muslimane, kasnije Bošnjake, u “izgrađenu” naciju.

Za razliku od KPJ, koja je bila fleksibilnija kad se radilo o zahtjevima u domeni politike identiteta, SDA je u samom začetku bila ograničena u pokušajima da privuče ne-Bošnjake, što se vidjelo i u naporima da se zajednička borba za očuvanje Bosne i Hercegovine proširi na Srbe i Hrvate. Izetbegovićeva je vlada, doduše, pozivala sve Bosance – bez obzira na njihovu etničku pripadnost – da se pridruže borbi za opstanak te države, a također je, kao sastavni dio tih poziva, uključivala u ratnu vladu i predstavnike drugih stranaka koje su zahtijevale opstanak Bosne i Hercegovine (Pejanović 2004: 67-68). Ratna je vlada, također, pokušavala uključiti i ne-Bošnjake u razne razine odlučivanja unutar Armije Bosne i Hercegovine. Ali sama namjera nije bila dovoljna, te pozivi nisu urodili plodom i nisu privukli dovoljan broj ne-Bošnjaka, a naročito Srba.³² Model mobilizacije u bosanske vojne i političke strukture bio je obrnut od onoga što se događalo u partizanskoj borbi tijekom Drugog svjetskog rata: proporcionalno sudjelovanje pripadnika manjih nacionalnih zajednica se smanjivalo, iako ni isprva nije bilo veliko. Na početku rata, tek 3,22 posto ukupnog broja pripadnika Armije Bosne i Hercegovine bili su Srbi, a 6,03 posto Hrvati. Ti su se brojevi do kraja rata smanjili na 0,52 posto Srba i 1,08 posto Hrvata (Brka 2012: 48).

Stranka čiji je glavni razlog postojanja bilo mobiliziranje Bošnjaka i jačanje njihova nacionalnog identiteta jednostavno se nije mogla angažirati u političkom manevriranju sličnom onom koje je izvela KPJ tijekom Drugog svjetskog rata. Vrlo je vjerojatno da bi jedini način na koji se mogao privući značajniji broj Srba i Hrvata na bosansku stranu bio taj da im se zadovolje neki od nacionalnih ciljeva te da im se ponudi institucionalna opcija u tom smjeru – uključujući potencijalno etnofederalističku ili konsocijalnu strukturu nove države. Sarajevsko vodstvo je tijekom rata čak nekoliko puta pokušalo – unutar uskih okvira – ponuditi neke prijedloge upravo u tom smjeru. Neki su njegovi predstavnici predložili određenu vrstu *de facto* federalizacije Armije BiH, u kojoj bi bila formirana i srpska verzija onoga što je već postojalo s bolje integriranim jedinicama Hrvatskog vijeća obrane (Pejanović 2004: 86-88). U svakom slučaju, nijedna od tih mjera nije prihvaćena jer su bile nespojive s idejama vrha SDA. Da je ne-etnička Socijaldemokratska partija BiH

³² Priroda hrvatskog sudjelovanja unutar vojnih i političkih struktura Bosne i Hercegovine bila je bitno drukčija. Za vojnu suradnju Bošnjaka i Hrvata vidi Shrader (2003).

kojim slučajem uspjela dobiti onoliko glasova koliko je dobila SDA, možda bi bila u prilici organizirati borbu na drukčijim temeljima.³³ U svakom slučaju, tko god bi bio na političkom vrhu Bosne i Hercegovine, a htio bi privući značajan broj Srba i Hrvata u uvjetima kakvi su postojali na početku 1990-ih, morao bi se jasnije i pozitivnije odrediti prema nacionalnim zahtjevima tih zajednica – SDA to nije bila u stanju učiniti.

Zbog problema u privlačenju većeg broja Srba i Hrvata borbi za očuvanje Bosne i Hercegovine, njihovo sudjelovanje na strani Armije BiH nije ni opsegom ni karakterom bilo takvo da bi moglo skinuti hipoteku koju su aktivnosti SDS-a i HDZ-a naslagale na projekte unutarnjeg samoodređenja tih dviju nacionalnih zajednica. Kontrast s partizanskom borbom u Drugom svjetskom ratu sugerira da bi drugačiji pristup rezultirao drugačijom strukturom kolektivnih frustracija i potencijalno većim mogućnostima poslijeratnog pomirenja i održive institucionalne organizacije. Nakon Drugog svjetskog rata su hrvatske nade da će u Jugoslaviji ostvariti unutarnje samoodređenje bile do određene mjere ispunjene, iako je potpunija politička autonomija bila ostvarena tek dva desetljeća kasnije. Nasuprot tome, srpski i hrvatski nacionalni zahtjevi, naročito kad se radi o teritorijalnoj samoupravi, i dalje antagoniziraju i produbljuju već ionako dubok rezervoar kolektivnih frustracija i resentimana bošnjačkog naroda.

Zaključak

Na prvi pogled, suprotstaviti Bosnu i Hercegovinu socijalističkoj Jugoslaviji djeluje neobično, čak metodološki sumnjivo. Ako išta, izgleda da su te dvije zemlje bile disfunkcionalne na vrlo sličan način te da razlike među njima nisu bile dovoljno velike da bi bile podložne komparaciji kakvu sam ponudio u ovom članku. Pa ipak, one se mogu promatrati i kroz drukčiju prizmu. U slučaju Jugoslavije, umjesto da se usredotočimo na navodnu lakoću s kojom se ta zemlja raspala, mogli bismo se koncentrirati na činjenicu da se raspad desio puno desetljeće nakon smrti Josipa Broza,³⁴ nakon deset godina gotovo nikakvog ekonomskog rasta i duboke ekonomske krize te zbog jednog od najmanje funkcionalnih političkih sistema u svijetu. Konačno, raspad se dogodio usred fundamentalnog prestrukturiranja globalne geopolitike. Na drugoj strani, nakon što je primila milijarde dolara inozemne razvojne i

³³ Naravno, da se to dogodilo, možda bi cijeli politički spektar Bosne i Hercegovine izgledao drukčije.

³⁴ U dijelu literature o raspadu Jugoslavije postoji duboko ukorijenjena, ali pogrešna pretpostavka da je jugoslavenski socijalistički sustav bio moguć zato što ga je održavao samo jedan čovjek – Tito, te da je raspad zemlje započeo čim je on umro. Moje je mišljenje da je to analitički neodgovorno pojednostavljivanje, koje se još nije podvrglo sistematskoj analizi u ozbiljnoj analitičkoj literaturi.

druge pomoći, te nakon gotovo dva desetljeća kontinuiranog međunarodnog prisustva i napora međunarodne zajednice da je održi na životu, bosansko-hercegovačka država je za mnoge svoje građane i dalje pod znakom pitanja.

U ovom smo članku ponudili hipotezu da je, iz perspektive strukture frustracija, jugoslavensko vodstvo imalo bolje karte u rukama nego što ga ima bosanski politički vrh. Jugoslavenski komunisti formirali su čvršću diskurzivnu i relacijsku podlogu temeljem koje su se nosili s političkim konfliktima među oprečnim nacionalnim projektima u toj zemlji. To je u velikoj mjeri bila posljedica načina na koji se vodila partizanska borba. Na početku rata partizani su bili uglavnom Srbi, ali KPJ je shvaćala da ako želi održati jugoslavenski karakter borbe, mora osigurati široko sudjelovanje ostalih naroda, u prvom redu Hrvata. Pod iznimno teškom okolnostima, ali u skladu sa svojom ideološkom fleksibilnošću, komunisti su apelirali na nacionalne osjećaje raznih nacionalnih zajednica, uključujući Hrvate, te su zbog toga i mogli "korigirati" etničku neuravnoteženost koja je karakterizirala prve dane partizanskog pokreta. U Bosni i Hercegovini je središnja organizacija koja je vodila borbu za opstanak zemlje bila SDA. Njena dva cilja: da očuva Bosnu i Hercegovinu te da istodobno mobilizira i organizira Bošnjake kao narod, na neki su način bili međusobno kontradiktorni. Iako su neki predlagali da se stvori politička strategija na tragu partizanskog pristupa pitanju višenacionalne mobilizacije, ideološki i organizacijski karakter SDA nije dopuštao takav razvoj događaja.

Iako ova poredbena analiza može biti korisna za objašnjenje političke dinamike poslijeratne Jugoslavije i Bosne i Hercegovine, vjerujem da je još važnija kao doprinos suvremenim raspravama o tome kako odgovoriti na manjinske zahtjeve za unutarnjim samoodređenjem – konkretno: za teritorijalnom autonomijom unutar postojećih višenacionalnih država. Istraživanje međudjelovanja idejnih i organizacijsko-relacijskih faktora koji se pojavljuju u takvim političkim sustavima može nam pomoći da bolje razumijemo opcije koje su na raspolaganju podijeljenim državama, kao i (ne)mogućnost politike integracija u njima. Ono može voditi identifikaciji faktora koji održavaju, jačaju ili smanjuju podjele u takvim društvima. Srećom, već imamo razvijene teorijske, pojmovne i empirijske temelje za tu vrstu istraživanja.³⁵ Na nama je zadaća da ih sustavno primijenimo na slučajeve raznih višenacionalnih zemalja.

Preveo s engleskoga: Dejan Jović

³⁵ Za pregled literature o relacijskoj politici vidi Brubaker (2004), Emirbayer (1997), Larin (2012), Nexon (2009), Stroschein (2012) i Wimmer (2013).

LITERATURA

- Adeney, Katharine. 2007. *Federalism and Ethnic Conflict Regulation in India and Pakistan*. New York: Palgrave Macmillan.
- Anderson, Benedict R. O'G. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London; New York: Verso.
- Anderson, Liam D. 2012. *Federal Solutions to Ethnic Problems: Accommodating Diversity*. Routledge.
- Banac, Ivo. 1984. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Basta, Karlo. 2010. "Non-Ethnic Origins of Ethnofederal Institutions: The Case of Yugoslavia". *Nationalism and Ethnic Politics* 16 (1): 92-110.
- Basta, Karlo. 2012. "The Accommodative Capacity of Multinational States". Doktorska disertacija, Toronto: University of Toronto.
- Basta, Karlo, John McGarry i Richard Simeon. 2015. *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*. Vancouver: UBC Press.
- Belloni, Roberto. 2009. "Bosnia: Dayton Is Dead! Long Live Dayton!". *Nationalism and Ethnic Politics* 15 (3-4): 355-375.
- Bergholz, Max. 2013. "Sudden Nationhood: The Microdynamics of Intercommunal Relations in Bosnia-Herzegovina after World War II". *American Historical Review* 118 (3): 679-707.
- Bermeo, Nancy. 2002. "The Import of Institutions". *Journal of Democracy* 13 (2): 96-110.
- Bieber, Florian. 2006. *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.
- Biondich, Mark. 2000. *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1928*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bose, Sumantra. 2002. *Bosnia After Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*. New York: Oxford University Press.
- Brancati, Dawn. 2009. *Peace by Design: Managing Intrastate Conflict Through Decentralization*. Oxford: Oxford University Press.
- Brka, Osman. 2012. *Bosanska savremena zbilja*. Tešanj: Planjax.
- Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Budding, Audrey Helfant. 1997. "Yugoslavs into Serbs: Serbian National Identity, 1961-1971". *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 25 (3): 407.
- Bunce, Valerie. 1999. *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Burg, Steven L. 1983. *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making Since 1966*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Burg, Steven L. i Paul Shoup. 1999. *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Capoccia, Giovanni i R. Daniel Kelemen. 2007. "The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism". *World Politics* 59 (03): 341-369.
- Carter, April. 1982. *Democratic Reform in Yugoslavia: The Changing Role of the Party*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Ciepley, David. 2013. "Dispersed Constituency Democracy: Deterritorializing Representation to Reduce Ethnic Conflict". *Politics & Society* 41(1): 135-162.
- Cohen, Lenard J. 1977. "Conflict Management and Political Institutionalization in Socialist Yugoslavia: A Case Study of the Parliamentary System". U: *Legislatures in Plural Societies: The Search for Cohesion in National Development*, uredio: Albert F. Eldridge. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Cohen, Lenard J. 1979. "Partisans, Professionals and Proletarians: Elite Change in Yugoslavia, 1952-78". *Canadian Slavonic Papers* 21 (4): 446-478.
- Connor, Walker. 1984. *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Cornell, Svante E. 2002. "Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective". *World Politics* 54 (2): 245-276.
- Đilas, Aleksa. 1991. *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919-1953*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dragović-Soso, Jasna. 2002. *Saviours of the Nation? Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: Hurst & Co.
- Duraković, Nijaz. 2011. "Prilog raspravi o ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini". *Godišnjak BZK Preporod* 11: 49-55.
- Elkins, Zachary i John Sides. 2007. "Can Institutions Build Unity in Multiethnic States?" *American Political Science Review* 101 (04): 693-708.
- Emirbayer, Mustafa. 1997. "Manifesto for a Relational Sociology". *American Journal of Sociology* 103 (2): 281-317.
- Erk, Jan i Lawrence M. Anderson, ur. 2010. *The Paradox of Federalism: Does Self-Rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions?* London: Routledge.
- Fearon, James D. 1991. "Counterfactuals and Hypothesis Testing in Political Science". *World Politics* 43 (02): 169-195.
- Filandra, Šaćir. 2012. *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu*. Sarajevo: BZK "Preporod".
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.

- Gurr, Ted Robert. 1993. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Gurr, Ted Robert. 2000. *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. United States Institute of Peace.
- Hale, Henry E. 2004. "Divided We Stand: Institutional Sources of Ethnofederal State Survival and Collapse". *World Politics* 56 (2): 165-193.
- Hale, Henry E. 2008. *The Foundations of Ethnic Politics: Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*. New York: Cambridge University Press.
- Haug, Hilde Katrine. 2012. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. London; New York: I. B. Tauris.
- Hayden, Robert M. 2011. "The Continuing Reinvention of the Square Wheel". *Problems of Post-Communism* 58 (2): 3-16.
- Hechter, Michael. 2000. *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoare, Marko Attila. 2002. "The Yugoslav Dilemma: Whose Is the Partisan Movement? Serbs, Croats and the Legacy of a Shared Resistance". *Journal of Slavic Military Studies* 15 (4): 24-41.
- Hobsbawm, E. J. 1990. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horowitz, Donald L. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Hrvatska demokratska zajednica 1990. 2010. "Programska deklaracija". <http://www.hdz1990.org/category/hdz1990/programska-deklaracija/>.
- Hrvatska demokratska zajednica BiH. 2007. "Program Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine". www.hdzbih.org.
- International Crisis Group. 2011. "Bosnia: State Institutions under Attack". Europe Briefing 62. Policy Briefing. International Crisis Group. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/bosnia-herzegovina/B62%20Bosnia%20-%20State%20Institutions%20under%20Attack.pdf>.
- International Crisis Group. 2012. "Bosnia's Gordian Knot: Constitutional Reform". Europe Briefing 68. International Crisis Group. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b068-bosnias-gordian-knot-constitutional-reform.pdf>.
- Irvine, Jill A. 1993. *The Croat Question: Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State*. Boulder: Westview Press.
- Izetbegović, Alija. 2005. *Bosna je velika tajna: intervjui 1989.-1995*. Sarajevo: OKO.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija, država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije, 1974-1990*. Zagreb: Prometej.

- Kasapović, Mirjana. 2005. "Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?" *Politička misao* 42 (5): 3-30.
- Kaufman, Stuart J. 2001. *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. New York: Cornell University Press.
- Kaufmann, Eric i Oded Haklai. 2008. "Dominant Ethnicity: From Minority to Majority". *Nations and Nationalism* 14 (4): 743-767.
- Kostovicova, Denisa. 2004. "Republika Srpska and Its Boundaries in Bosnian Serb Geographical Narratives in the Post-Dayton Period". *Space and Polity* 8(3): 267-287.
- Larin, Stephen. 2012. "Challenging the Civic Nation". Doktorska disertacija, Kingston, Ontario: Queen's University.
- Lecours, André i Geneviève Nootens, ur. 2009. *Dominant Nationalism, Dominant Ethnicity: Identity, Federalism, and Democracy*. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.
- Levy, Michele Frucht. 2009. "'The Last Bullet for the Last Serb': The Ustaša Genocide against Serbs: 1941-1945". *Nationalities Papers* 37 (6): 807-837.
- McGarry, John i Brendan O'Leary. 2005. "Federation as a Method of Ethnic Conflict Regulation". U: *From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, ur. Sid Noel, 263-296. McGill-Queen's University Press.
- McGarry, John, Brendan O'Leary i Richard Simeon. 2008. "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation". U: *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, ur. Sujit Choudhry. Oxford: Oxford University Press.
- Meguid, Bonnie M. 2008. *Party Competition Between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Moll, Nicolas. 2013. "Fragmented Memories in a Fragmented Country: Memory Competition and Political Identity-Building in Today's Bosnia and Herzegovina". *Nationalities Papers* 41 (6): 910-935.
- Mylonas, Harris. 2012. *The Politics of Nation-Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*. New York: Cambridge University Press.
- Nešković, Radomir. 2013. *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Nexon, Daniel H. 2009. *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, and International Change*. Princeton: Princeton University Press.
- Nordlinger, Eric A. 1972. *Conflict Regulation in Divided Societies*. Cambridge, Mass.: Center for International Affairs, Harvard University.
- Norman, W. J. 2006. *Negotiating Nationalism: Nation-Building, Federalism, and Secession in the Multinational State*. Oxford; New York: Oxford University Press.

- Norris, Pippa. 2008. *Driving Democracy: Do Power-Sharing Institutions Work?* Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- O'Leary, Brendan. 2001. "An Iron Law of Nationalism and Federation? A (neo-Diceyan) Theory of the Necessity of a Federal Staatsvolk, and of Consociational Rescue". *Nations and Nationalism* 7 (3): 273-296.
- Oslobodjenje*. 2013. "Izetbegović Pozdravio Haške Presude Ratnim Vođama 'Herceg-Bosne'". 29. svibnja. <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-pozdravio-haske-presude-ratnim-vodjama-hercegbosne#COMMENTS>.
- Partija demokratskog progresa. 2011. "Programska orijentacija partije za period 2011. – 2014". <http://www.pdpinfo.net/sadrzaj.php?id=141>.
- Pavković, Aleksandar. 1998. "From Yugoslavism to Serbism: The Serb National Idea 1986-1996". *Nations and Nationalism* 4 (4): 511-528.
- Pejanović, Mirko. 2004. *Through Bosnian Eyes: The Political Memoir of a Bosnian Serb*. West Lafayette, Ind.: Purdue University Press.
- Petersen, Roger Dale. 2002. *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramet, Sabrina P. 2006. *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Roeder, Philip G. 2007. *Where Nation-States Come from: Institutional Change in the Age of Nationalism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rusinow, Dennison I. 1977. *The Yugoslav Experiment 1948-1974*. Berkeley: University of California Press.
- Savez nezavisnih socijaldemokrata. 2013. "Program Saveza nezavisnih socijaldemokrata". Pristup 8. svibnja 2014: <http://www.snsd.org/images/dokumenti/politickiProgram.pdf>.
- Schaller, Mark i A. M. N. D. Abeyasinghe. 2006. "Geographical Frame of Reference and Dangerous Intergroup Attitudes: A Double-Minority Study in Sri Lanka". *Political Psychology* 27 (4): 615-631.
- Sewell Jr., William H. 1996. "Historical Events as Transformations of Structures: Inventing Revolution at the Bastille". *Theory & Society* 25 (6): 841-881.
- Shoup, Paul. 1968. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York: Columbia University Press.
- Shrader, Charles R. 2003. *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*. College Station: Texas A&M University Press.
- Simonsen, Sven Gunnar. 2005. "Addressing Ethnic Divisions in Post-Conflict Institution-Building: Lessons from Recent Cases". *Security Dialogue* 36 (3): 297-318.

- Sindbaek, Tea. 2012. *Usable History? Representations of Yugoslavia's Difficult Past from 1945 to 2002*. Lancaster: Gazelle.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, UK: Blackwell.
- Snyder, Jack L. 2000. *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*. New York: Norton.
- Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine. 2013. "Program Socijaldemokratske Partije Bosne i Hercegovine". Pristup 7. svibnja 2014: http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf.
- Srpska akademija nauka i umetnosti. 1995. "Memorandum SANU": *Odgovori na kritike: štampa se po odluci Predsedništva Srpske akademije nauka i umetnosti od 23. aprila 1993. godine*. Ur: Kosta Mihailović i Vasilije Krestić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Predsedništvo.
- Srpska demokratska stranka. 2010. "Program Srpske Demokratske Stranke". http://www.sdsrs.org/dokumenti/Program_SDS.pdf.
- Stepan, Alfred C. 1999. "Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model". *Journal of Democracy* 10 (4): 19-34.
- Stepan, Alfred C., Juan J. Linz i Yogendra Yadav. 2011. *Crafting State-Nations: India and Other Multinational Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Stranka demokratske akcije. 2009. "Programska Deklaracija SDA, 2009-2013". <http://www.sda.ba/>.
- Stranka za Bosnu i Hercegovinu. 2010. "Program Stranke za Bosnu i Hercegovinu u periodu 2011.-2015. godine". <http://www.szabih.com/wp-content/uploads/2014/02/PROGRAM-SBIH-U-PERIODU-2011.-2015..pdf>.
- Stroschein, Sherrill. 2012. *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tetlock, Philip E. i Aaron Belkin, ur. 1996. *Counterfactual Thought Experiments in World Politics: Logical, Methodological, and Psychological Perspectives*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Toal, Gerard. 2013. "'Republika Srpska Will Have a Referendum': The Rhetorical Politics of Milorad Dodik". *Nationalities Papers* 41 (1): 166-204.
- Tomasevich, Jozo. 2001. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Wimmer, Andreas. 2013. *Waves of War: Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Wolff, Stefan. 2009. "Complex Power-Sharing and the Centrality of Territorial Self-Governance in Contemporary Conflict Settlements". *Ethnopolitics* 8 (1): 27-45.

Karlo Basta

BOSNIA IS (NOT) LIKE YUGOSLAVIA:
THE STRUCTURE OF GRIEVANCES AND RESPONSES
TO SELF-DETERMINATION CLAIMS
IN MULTINATIONAL STATES

Summary

This article offers several interlinked hypotheses aimed at greater understanding of sustainable internal self-determination (political autonomy) within multinational states. At its core is the argument that political grievances of the largest national collective are a critical element in understanding the possibility of accommodation of claims for internal self-determination. Where majority grievances are intense and directly linked with the claims to self-determination of smaller national communities, self-determination will be a constant source of destabilizing political tensions. The second part of the article posits that even in such circumstances, there are ideational and organizational pathways through which majority grievances can be tempered. I use the example of socialist Yugoslavia and post-war Bosnia and Herzegovina to illustrate this point and suggest future areas for research.

Keywords: Self-Determination, Political Autonomy, Multinational States, Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina

Kontakt: **Karlo Basta**, Department of Political Science, Science Building, Memorial University of Newfoundland, St. John's, NL A1B 3X9 Canada.

E-mail: kbasta@mun.ca